

Racisme estructural

Cristina Piffer (Buenos Aires, 1953)

300 actas, 2017. Instal·lació.

Cortesia de l'artista.

<https://cristinapiffer.com.ar/obras/22/>

A *300 actas*, Cristina Piffer treballa a partir dels llibres de baptisme de l'illa Martín García —on, durant l'anomenada «Campanya del desert» (1878-1885), es va empresonar i cristianitzar persones indígenes—. L'obra exposa els mecanismes politicoadministratius del sotmetiment. L'artista va seleccionar i transcriure 300 actes que consignen dades com l'edat, l'ètnia, la filiació i els noms imposats, i revelen la violència estructural d'un sistema de classificació i d'esborrament identitari. Les transcripcions es perforen sobre fulles metàl·liques polides, la condició reflectant de les quals introdueix el rostre de qui observa a l'obra. La instal·lació denuncia les complicitats entre Església, Exèrcit i Estat en la construcció d'una ficció nacional blanca i eurocèntrica.

Contextualització

Històricament, la institucionalitat humanista (ONU, UNESCO, etc.) ha dificultat l'adopció d'una concepció àmplia i sistèmica del racisme, relegant-lo a un problema moral associat a creences o a actes explícits de rebuig envers persones per motius d'ètnia, color de pell, origen, religió o llengua. És a dir, les institucions amb més influència han promogut la idea que el racisme està vinculat principalment a accions individuals, i no pas a lleis, normatives, protocols o procediments burocràtics. Alhora, en el context de l'Estat espanyol, la política activa de desmemòria ha afavorit que un ampli ventall de processos, dinàmiques i situacions no siguin anomenats com a racistes. Aquest fet produeix una concepció reduïda del racisme, relegada de vegades al pensament irracional d'una part de la població o a actes de violència comesos per persones. Així, el racisme només «es veu» quan apareix de manera explícita en l'espai relacional.

Per pal·liar aquesta limitació, el primer pas és ampliar la comprensió del racisme. Prenem com a punt de partida la concepció del **racisme com un sistema estructural** (Bonilla-Silva, 1997). Podem descriure el racisme estructural com un conjunt de dinàmiques i dispositius institucionalitzats que, de manera conjunta i rutinària, produeixen itineraris vitals que faciliten la vida de les persones blanques en tots els àmbits, mentre generen obstacles i desavantatges continus a les

persones que no ho són. Això impacta profundament en l'educació, la salut, l'accés al treball i la garantia de drets, i afecta, en definitiva, l'esperança de vida dels grups travessats pel racisme. Aquesta posició té conseqüències a tots els nivells i mostra una visió de la realitat en què la política, l'economia, la formació social, l'art, la historiografia i la filosofia, així com les subjectivitats, estan travessades per dinàmiques de reproducció de la desigualtat racial.

El segon punt és que el racisme és acumulatiu. D'una banda, això implica que el racisme té memòria: tot i que els períodes del racisme religiós, biològic i científic de l'era colonial es percebin com oficialment superats, l'expressió contemporània del racisme —culturalista, encara que no només— continua contenint vestigis d'aquelles formes històriques. De l'altra, també fa referència al caràcter sistèmic i interactiu del racisme: diferents sistemes —l'educatiu, el de salut, el mercat laboral o el d'habitatge, entre d'altres— interactuen i produeixen processos acumulatius de greuge racial.

En aquest sentit, el racisme modern està lligat a la història del capitalisme colonial i postcolonial i, per tant, a l'esclavitud i al treball forçat o no lliure de pobles classificats racialment. Així, no es pot comprendre el fenomen sense una aproximació històrica als esdeveniments globals. Alhora, no totes les formes de racisme contemporani es poden explicar apel·lant exclusivament al relat històric.

En aquest mateix sentit, la **pervivència del racisme** es deu a la seva **capacitat d'adaptació i transformació contextual** en cada moment històric i en cada lloc. Dit d'una altra manera, el racisme —com també altres formes de dominació, com l'heteropatriarcat, el capitalisme o l'imperialisme— constitueix una forma de dominació caracteritzada per la (geo)política global, però adopta maneres diverses a través dels estats nació i de les seves històries i relacions exteriors i interiors específiques.

En resum, cal destacar que l'estructuralitat del racisme **incideix en la (no)distribució de recursos simbòlics i materials** (Hall et al., 2023): drets (de ciutadania, laborals, de protecció, etc.), treball, educació i salut; així com en la mobilitat global i en la manera com les instàncies estatals i institucionals es relacionen amb les persones travessades per la racialització. I que, si el racisme existeix avui, no és perquè no hàgim aconseguit desfer-nos d'un passat denigrant, sinó perquè es produeix a través de múltiples dispositius —alguns antics i altres de nous— del món actual.

Finalment, és important recordar que les dimensions que estructuren el racisme —el seu caràcter **acumulatiu** i les dimensions **simbòlica i material**— es relacionen a través de múltiples línies (dis)continues que van i venen. És a dir, existeix una **relació coconstitutiva** entre l'àmbit **discursiu** del racisme, vinculat als discursos i a la producció intel·lectual i del coneixement; l'àmbit **actitudinal**, referit als comportaments individuals o psicològics; i l'àmbit **institucional**, relatiu a normes, lleis i protocols.

Exemples

Diferents dimensions dins del racisme estructural

El racisme té dimensions **simbòliques i materials** que es transmeten i es reproduïxen a través de quatre dispositius predominants: el **racisme institucional** (l'abast de la política pública i de l'acció o les pràctiques

institucionals, siguin de l'Estat o d'institucions privades amb capacitat d'impacte social); els **discursos** (especialment els discursos públics, la publicitat i els actes d'enunciació amb capacitat de produir significants socials); el racisme social (actituds i formes de relació entre persones i grups); i el **racisme epistèmic** (què es considera coneixement, com es construeix i què en queda fora). És important entendre que les dimensions simbòlica i material s'alimenten mútuament.

A partir del **racisme epistèmic** es produeixen mons de sentit que, sovint, troben en la raó il·lustrada, les ciències modernes eurocentrades, la cultura occidental i la religió cristiana la seva base. És a dir, anomenem racisme epistèmic el fet que el pensament occidental s'hagi erigit en l'única tradició legítima capaç de produir coneixement universal (vàlid per a totes les persones), racional (basat en la raó il·lustrada) i, per tant, associat a la veritat com a objectiva i neutral —mentre que la resta es consideren interpretacions—. Aquest tipus de racisme concep el coneixement que no neix d'aquestes premisses com a inferior o menys fiable. Aquest fenomen també ha estat denominat **colonialitat del saber** (Lander, 2000).

Els **discursos**, les **narratives** i tot allò que circula en forma de paraula escrita o oral també formen part del racisme simbòlic i epistèmic i, alhora, produeixen percepcions de la realitat material que ens envolta. Des d'una mirada estructural, és important parar atenció als discursos i textos produïts i difosos per partits polítics, documents administratius o professionals, mitjans de comunicació, xarxes socials, publicacions acadèmiques, currículums educatius, llibres i altres altaveus similars, ja que configuren dispositius d'enginyeria social. Tota aquesta producció forma part dels mecanismes que modulen les sensibilitats socials i impacten en altres esferes —decisions polítiques, mesures d'intervenció social, manipulació del vot, impunitat policial, etc.—. Parlem, per tant, d'una **batalla cultural** i de com el racisme àmpliament acceptat —o contestat— en aquest terreny modula la (manca de) percepció de la seva existència.

El **racisme institucional** s'entén com la formulació de decisions i polítiques basades en consideracions racials, amb el propòsit o l'efecte de subordinar un grup racialitzat i mantenir-ne el domini. Es tracta d'accions en forma de lleis, normes, programes, projectes o mesures emeses des d'institucions, administracions o esferes públiques i polítiques de l'Estat. Aquestes instàncies no són meres observadores, sinó **agents actius** en la reproducció del racisme (Carmichael i Hamilton, 1969).

En relació amb això, hi ha actituds, comportaments i gestos de persones que treballen a les institucions que tenen més capacitat d'impacte que les actituds racistes a l'espai públic; i els discursos als mitjans de comunicació o a les campanyes electorals tenen més amplificació que els discursos del carrer. Aquí es distingeix el **racisme social** del **racisme institucional**: tot i que el primer també és rellevant i pot afectar greument la vida de les persones —especialment quan es dona en grup o de manera socialment estructurada (per exemple, la denegació d'accés a l'habitatge per part de propietaris privats, o l'assetjament escolar i les agressions socialment tolerades)—, és el racisme institucional el que rep empara institucional i jurídica. Per això, compta amb el poder i les eines —en forma de sancions administratives o penals, informes vinculants, etc.— pròpies de les institucions.

Activitat

«Què és el racisme?»

Objectiu

Introduir la noció de racisme estructural i trencar amb la idea que el racisme només existeix com a agressió o prejudici individual (microracisme).

Pluja d'idees guiada

Dinàmica

Es planteja la pregunta:

- «Què és el racisme i on el veiem avui?»

Es demana al grup que respongui lliurement. Es registren totes les respostes i s'agrupen en tres columnes, sense explicar-les encara:

- **Idees sobre persones** (p. ex., «insults», «odi», «agressions»).
- **Idees sobre institucions o normes** (p. ex., «la policia», «les lleis d'estrangeria», «l'escola»).
- **Idees sobre discursos o imatges** (p. ex., «notícies falses», «el que surt a la televisió», «pel·lícules», «publicitat»).

Objectiu

Visualitzar com l'imaginari col·lectiu sobre el racisme se centra més en l'àmbit individual o social (microracismes) que no pas en l'institucional o estructural.

Què pasaria si...?

Dinàmica

Es proposen alguns escenaris:

- Una persona jove sense permís de residència no pot accedir a la formació professional, tot i haver acabat l'ESO.
- Una família racialitzada fa mesos que no aconsegueix un habitatge perquè ningú no els el lloga.
- Als llibres de text no es parla de l'esclavitud a Espanya ni del colonialisme a Àsia.
- Una persona migrant sense permís de residència té por d'anar a l'hospital.
- Un partit polític llança una campanya a les xarxes socials afirmant que «ens envaeixen».
- Una persona gitana és seguida de manera constant pel personal de seguretat de les botigues quan va a comprar.
- A la sèrie més vista entre adolescents, l'únic personatge racialitzat és conflictiu i reproduïx un estereotip cultural negatiu.
- Un institut no tradueix les comunicacions adreçades a les famílies que no parlen la llengua oficial.
- Una persona jove de tradició musulmana no posa fotografia al currículum perquè pensa que, si li veuen el vel, tindrà menys oportunitats que hi contactin.
- Una persona sense nacionalitat espanyola no pot participar en unes colònies d'estiu organitzades per l'ajuntament.

- El president d'un país nord-americà diu al president d'un país del continent africà amb llengua oficial anglesa que «parla molt bé l'anglès».
- Una persona gitana explica que mai no la conviden a un aniversari perquè «és conflictiva».
- Un grup de joves es riu del nom en xinès d'una persona del grup.
- Un institut no permet matricular-se en un cicle formatiu una persona jove perquè no té permís de residència.
- Un centre de salut exigeix l'empadronament per atendre una persona, tot i que necessita assistència mèdica urgent.
- En una assignatura de filosofia només s'estudien pensadors europeus.
- Mohamed canvia el seu nom al currículum pel segon nom perquè pensa que així té més oportunitats que hi contactin per a una entrevista.
- Una docent afirma que el vel és un símbol d'opressió de les dones en una classe on hi ha persones que el practiquen i tenen famílies de tradició musulmana.
- Una persona jove negra és identificada per la policia quatre vegades en una setmana mentre camina pel carrer.
- Una mare migrant no pot sol·licitar una beca menjador per al seu fill perquè no disposa de tota la documentació requerida.

Preguntes per reflexionar i debatre en petits grups:

- Què està passant en aquesta situació?
- A qui afecta i per què?
- Es tracta d'un acte individual o té a veure amb una norma o amb un sistema?
- Aquesta situació sembla aïllada o forma part d'un fenomen més ampli?

Mapatge del racisme estructural

Dinàmica

Activitat grupal:

A partir dels escenaris proposats i reprenent la reflexió inicial, es construeix col·lectivament un «mapa» del racisme estructural que inclogui:

- Racisme institucional (lleis, normes, protocols)
- Racisme epistèmic (allò que s'ensenya / no s'ensenya)
- Racisme discursiu (discursos als mitjans, a les xarxes i a la política)
- Racisme social (actituds i relacions)

L'activitat es pot organitzar com un esquema en creu o per capes. L'objectiu és visualitzar com les diferents dimensions s'interconnecten.

El mapatge es pot representar amb materials físics o amb eines digitals.

Posada en comú

S'analitza el resultat del mapatge —on probablement apareixeran més exemples de racisme social o interpersonal que no pas estructural— i es promou la reflexió següent: per què sovint s'ensenya que el racisme és només una actitud personal?

Notes pedagògiques

- Poden sorgir divergències sobre si una situació constitueix racisme o no es percep com a tal. L'objectiu no és assenyalar opinions racistes a l'aula, sinó desmuntar una visió reduïda del racisme.
- L'activitat i el llenguatge utilitzat es poden adaptar al nivell del grup (secundària, universitat, etc.). Es pot emprar vocabulari com «lleï», «norma», «mitjans», «representació», «desigualtat» o «discriminació» en lloc de «epistèmic» o «estructural».

Recursos

Material audiovisual

- Video: *Structural Racism explained* https://www.youtube.com/watch?v=IQ_8e0aiz8o (disponible en anglès)
- Video de presentació: Càtedra d'Anàlisi i Acció Antiracista <https://www.catedraantiracista.cat/la-catedra/>

Referències

- Bonilla-Silva, E. [Eduardo]. (1997). *Rethinking racism: Toward a structural interpretation*. *American Sociological Review*, 62(3), 465–480.
<https://doi.org/10.2307/2657316>
- Carmichael, S. [Stokely] i Hamilton, C. V. [Charles Vernon]. (1969). *Poder negro* (Ángel Francisco Ocampo, trad.). Siglo XXI Editores.
- Hall, S. [Stuart], Critcher, C. [Chas], Jefferson, T. [Tony], Clarke, J. [John] i Roberts, B. [Brian]. (2023). *Gobernar la crisis: Los atracos, el Estado y «la ley y el orden»*. Traficantes de Sueños.
- Lander, E. [Edgardo] (Ed.). (2000). *La colonialidad del saber: Eurocentrismo y ciencias sociales*. CLACSO.